

VÁNYI ÉVA¹ – BALATONI MONIKA²

Felelős polgárság: az állampolgári nevelés fogalmi újraértelmezése és empirikus dimenziói

Responsible Citizenship: A Conceptual Reinterpretation of Civic Education and its Empirical Dimensions in Hungary

Absztrakt

Tanulmányunk két, egymással szoros kapcsolatban levő téma köré épül: egyrészt egy új fogalom bevezetését javasolja az állampolgári nevelés helyett a hazai szóhasználatban, amely szándéka szerint kiszabadítja a fogalmat a szűk értelemben vett állami, politikai értelmezési keretből, és ezzel tágítja is azt. A felelős polgárság és a felelős polgárrá nevelés fogalompár többet jelent, mint az aktív, demokratikus értékrendet valló polgár, hiszen előbbi kiegészül a felelős felnőttlet gazdasági és digitális tudatossági dimenzióival is. A tanulmány második felében a digitális tudatosság fejlesztésének szükségességét alátámasztó kutatási eredmények bemutatásával kívánjuk hangsúlyozni, hogy a 21. századi modern iskolának reflektálnia kell a digitalizáció kihívásaira, hogy a felnövekvő generációk megfelelő tudással rendelkezzenek a felnőtt polgári élethez.

Kulcsszavak: állampolgári nevelés, felelős állampolgárság, digitális állampolgárság

Abstract

The present study is structured around two closely related themes. Firstly, it proposes the introduction of a new term in Hungarian discourse. The aim of this is to free the concept of Hungarian citizenship education from its current state-centric and mainly political interpretation, thereby broadening its scope. The pair of concepts – responsible citizenship and education for responsible citizenship – signifies more than simply a citizen who embraces active, democratic values; this trait is complemented by the economic and digital awareness dimensions of responsible adulthood. In the latter half of the study, the presen-

¹ Docens, Nemzeti Közszoigálati Egyetem, Történelem és Társadalom Tanszék.
E-mail-cím: vanyi.eva@uni-nke.hu

² Adjunktus, Nemzeti Közszoigálati Egyetem, Társadalmi Kommunikáció Tanszék.
E-mail-cím: balatoni.monika@uni-nke.hu

tation of research findings supporting the necessity to develop digital awareness is intended to emphasise that the modern schools of the 21st century must respond to the challenges of digitalisation so that future generations will possess the necessary knowledge for adult civic life.

Keywords: citizenship education, responsible citizenship, digital citizenship, civic education

Bevezetés

A tanulmány írásának idején a hírek egyike arról szólt, hogy a finn iskolákban már kisgyermekkortól tanítják a gyerekeket a médiatudatosságra, hiszen napjaink egyik legnagyobb kihívása az internetet egyre inkább elárasztó álhírek, deepfake-ek elterjedése.³ Ez utóbbira jelenleg még általánosan elfogadott magyar nyelvű szakkifejezés nem is elérhető, ami jól jelzi, hogy bár a probléma része a mindennapjainknak, de annak kezelésére a társadalmak jellemzően csak némi késéssel tudnak reagálni. Éppen ezért különösen figyelemreméltó minden iskolai vagy egyéb kezdeményezés, amely egyrészt felhívja a figyelmet, valamint megoldási javaslatokat is kínál a problémára. Tanulmányunk fő témájához, a felelős állampolgárság tartalmi és egy speciális fókuszú empirikus megközelítéséhez jó kiindulási alapot szolgáltatott ez a hír azért is, mert középpontba helyezi az oktatás és az intézmények szerepét a felelős állampolgárrá válás komplex folyamatában.

Jelen tanulmány a hazai állampolgári nevelés kérdéskörének több dimenzióját járja körbe: egyrészt a fogalmi útvesztőben kíván egy járható ösvényt vágni a felelős polgárság fogalmának bevezetésével, valamint dimenzióinak leírásával. Ezenkívül pedig egy empirikus kutatás alapján bemutatja, hogy miért kellene a felelős állampolgári nevelésre a digitális korban a hazai oktatási rendszerben is nagyobb hangsúlyt helyezni.

³ Euronews 2026.

A hazai állampolgári nevelés hiányosságai és problémái

A hazai pedagógiai, politikatudományi szóhasználat a társadalom (állam)polgári kompetenciáinak fejlesztésére irányuló tevékenységét⁴ jellemzően az állampolgári nevelés fogalmával írja le, visszatükrözve ezáltal annak iskolai feladatát és tantárgyi jellegét.

Természetesen a szóhasználat nem kizárólagos, és nem csak az állampolgár és az ő nevelése szókapcsolat jelenik meg a szakirodalomban, hiszen olvashatunk demokráciára, demokratikus állampolgárságra, aktív állampolgárságra nevelésről is a témában született írásokban.⁵ Ami közös mind az állampolgári nevelés, mind a felsorolt egyéb jelzőkkel megjelenő (állam)polgári attitűdök fejlesztésének témájával foglalkozó írásokban, hogy nagyobb részt ezek első értelmezése egy leszűkített jelentésmezőbe esik: az említett jelzős szerkezetek a demokrácia mint politikai, politikatudományi fogalom, valamint ennek megfelelő értékrend és működésmód elsajátítására irányuló cselekvések összességét sugallják. Az állampolgári ismeretek megnevezés 1978-ban jelent meg az általános iskolai történelem tananyag részeként a közoktatásban,⁶ és az elnevezés, az állampolgári ismeretek átadása, az (állam)polgári nevelés kifejezés azóta is meghatározó a területet érintő szakkifejezések között. A rendszerváltás óta, bár látjuk, megjelentek új jelzős szerkezetek, mind a köznyelv, mind a hatályos oktatáspolitikai szabályozók, az alaptantervek és kerettantervek egyaránt használták és használják a tudatos, felelős (állam)polgári attitűdök kialakításához kapcsolódóan a kifejezést.

Az állampolgári ismeretek elnevezés 1978-ban az akkori politikai rendszer jellegéből következően immanensen magában hordozta annak politikai tartalmát, hiszen a pártállam keretei között a történelem tantárgy és benne az állampolgári ismeretek is tudatosan közvetített ideológiai, politikai tartalmakat.⁷ Ahogyan Jakab György egy összefoglaló tanulmányában megjegyzi, az állampolgári ismeretek tananyagrésze az

4 Scorza 2011, 232.

5 Csizmadia 2014; Jakab 2020; Kaposi 2015; Szabó 2009.

6 Jakab 2020.

7 Jakab 2020; Szabó 2009; Holle–Ványi 2022.

1960-as években bevezetett, a *Világnézetünk alapjai* című önálló tantárgyat váltotta fel az 1970-es években,⁸ amikor ugyan csökkent, de nem számolódott fel teljesen a diktatórikus politikai rendszer ideológiai üzenetközvetítésének igénye.

A rendszerváltás utáni kutatások⁹ az állampolgári nevelés kapcsán egyértelműen visszaigazolják, hogy az iskolák és a pedagógusok a politikai változások ellenére, és bizonyos értelemben a rendszerváltás ideológiamentes oktatásra vonatkozó igényének félreértelmezése miatt, az állampolgári ismeretek oktatását tulajdonképpen a mai napig a politika világához kötik, miközben a tényleges politikai és/vagy politikára vonatkozó ismeretek csak egy részét képezik annak. Emiatt az állampolgári nevelés mára a köznevelés mostohagyerekének tekinthető. A pedagógusok többsége nem szívesen tanítja ezt az ismeretkört, mivel a szűk értelemben a politikához való téves kötöttsége mentén bizonytalannak érzik annak tartalmát, és „az iskolában nem politizálunk” elvnek sajnálatosan több esetben az egész ismeretkör esik áldozatául. Mindezt még meg is erősíti, hogy mind az általános iskolai, mind a középiskolai tananyagban az állampolgári ismeretekre vonatkozó tananyag az iskolai időszak végére esik, és ingoványos jellege miatt a rá jutó heti egyórás időkeretet a gyakorlatban sokszor használják más, „hasznosabb” tárgyak tananyagának feldolgozására (jellemzően ilyen az érettségi előtti időszakban a történelem érettségire való felkészítés a valódi állampolgári ismeretek tananyag helyett).¹⁰

Mindeközben a hatályos Nemzeti alaptantervben¹¹ és a hozzá tartozó kerettantervekben¹² az állampolgári ismeretek körében ennél tágabb témákat határoznak meg tananyagként. Az általános iskolai tantárgy foglalkozik többek között a családi szocializációval, a helyi kötődések

⁸ Jakab 2020.

⁹ Csákó 2009; Szabó 2009; Jakab 2022.

¹⁰ Jakab 2022; Holle 2024.

¹¹ A hatályos Nemzeti Alaptanterv a tanulmány írásának idején a 2020-ban elfogadott változat. 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.

¹² Az Állampolgári ismeretek 8. osztály kerettanterve elérhető: Oktatási Hivatal: *Kerettanterv az általános iskola 5–8. évfolyama számára*. https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_alt_isk_5_8 (letöltve: 2026. 03. 04.) Az Állampolgári ismeretek 12. osztály kerettanterve elérhető: Oktatási Hivatal: *Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára*. https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf (letöltve: 2026. 03. 04.)

kialakításával, a korosztály számára fontos mindennapi ügyintézési feladatokkal, az állami intézményekkel, míg a középiskolai tananyag, építve az általános iskolai témákra, szintén foglalkozik a család szocializációs és gazdasági közösségi szerepével, az állami intézményekkel, az alapvető jogokkal és kötelezettségekkel, a felnőtté válás során felmerülő mindennapi ügyintézési feladatokkal, vállalkozói alapismeretekkel. Habár eltérő hangsúlyokkal, de ezeket a különböző dimenziókat a korábbi alaptantervek is magukban foglalták. Holle Alexandra kutatásában¹³ a rendszerváltás utáni alaptanterveket elemezve bemutatta a különböző állampolgári kompetenciaterületek megjelenését a dokumentumokban.

A témák alapján látszik, hogy az állampolgári ismeretek átadásának célja egyértelműen egy tágabb, a felnőtt, polgári létre felkészítés, és nem csak a szűkebb, politikai értelemben vett demokratikus normák elsajátítása. Ez a szemlélet már reflektál arra az igényre, amelyet Csizmadia Ervin még a 2010-es évek elején fogalmazott meg¹⁴ a demokráciára nevelés tekintetében. Írásában Csizmadia szintén problémaként azonosítja a hazai demokratikus politikai kultúrát megalapozó attitűdök kialakítását célzó oktatás hiányát, amely felkészítené a felnövekvő generációkat arra, hogy valóban felelősséggel éljék meg mind politikai, mind gazdasági, mind közösségi értelemben a felnőttlét mindennapjait. Ennek alapját a nyugati országokban a demokráciára nevelés több évtizedes hagyománya adja meg, amelynek egyaránt része a demokratikus politikai kultúra értékeivel felvértezett, a „demokráciában bízó állampolgár”, aki egyben „kritikus állampolgár”, és rendelkezik megfelelő gazdasági kompetenciákkal is.¹⁵

Javaslat egy új fogalmi keretre: felelős polgárrá nevelés

Ez a szemléletváltás, pontosabban annak tudatosítása a hazai viszonyok között adja az alapját annak, hogy tanulmányunkban egy új ajánlást vezessünk be az állampolgári nevelés területén, a felelős polgárrá ne-

¹³ Holle 2024.

¹⁴ Csizmadia 2014.

¹⁵ Uo. 231.

velés fogalmát. Tartalmában, ahogyan fentebb is láthattuk, ez nem új, hiszen az oktatás tartalmi szabályozói kijelölik ezt az utat, valamint a vonatkozó szakirodalom is többször utal erre a tágabb értelmezési keretre.¹⁶ Az újdonságot a felelős felnőtt polgári létre való felkészítés hangsúlyozása és tudatosítása jelenti az ajánlásban. Ez tartalmában mindenképpen több, mint az aktív állampolgárság vagy a demokratikus állampolgárság közéleti dimenziója, hiszen magában foglalja a társadalom tagjainak tudatosságát és felelősségét az egyén és a tágabb közösségek (a helyi társadalom, az ország) iránt egyaránt. Ezen értékek megjelenése az állampolgári nevelés területén szintén nem teljesen újkeletű, hiszen az Európai Unió programjai, párhuzamosan a mi régióink csatlakozási folyamataival, már szintén megfogalmazták ezeket.

Az 1990-es évek végén egy brit oktatáspolitikai tanácsadói dokumentum a társadalomismeret-oktatás megalapozása kapcsán egyértelműen megfogalmazta, hogy a felnövekvő generációk tagjainak nemcsak a politikai jártasságát, hanem a közösségi részvételi attitűdjét, valamint a társadalmi és morális felelősségtudatát egyaránt fejlesztenie kell az oktatási rendszernek.¹⁷ Az aktív állampolgárság ebben az értelemben nem szűkölt le tehát csak a politikai dimenzióra a demokratikus nevelés kapcsán: „Az aktív polgárok nemcsak politikailag polgárok, hanem morális polgárok is.”¹⁸

Ez a mondat átvezet a hazai (állam)polgárinevelés-fogalom egy másik dilemmájához, az állampolgár szó jelentéstartalmához, amely a hazai kontextusban rendelkezik egy sajátos átpolitizált tartalommal.¹⁹ Ha az állam szót, amely az állampolgári nevelés szóösszetételt az államhoz és ezáltal a politikához köti, leválasztjuk a polgár szóról, megkapjuk az állampolgári nevelés eredeti tartalmát, amely összecseng a felelős polgárrá való nevelés társadalmi igényével, amelyre a mindenkori oktatási rendszernek fel kellene készítenie a diákokat.²⁰ Az angol *citizen*, a francia *citoyen* szavak ezt önmagukban is visszaadják, a magyar nyelvben viszont a polgár szó önmagában kevésbé bír azzal a jelentéstarta-

¹⁶ Farkas 2010; Kaposi 2015; Csizmadia 2014.

¹⁷ Crick 1998.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Holle–Ványi 2022.

²⁰ Crick 1998.

lommal, amit az angol nyelvű szakirodalomban a *citizen* és a *citizenship education* takar. A polgár, a jogait és kötelességeit ismerő, a közösségért felelősséget vállaló, politikailag is aktív személy, valamint az ő intézményi keretek között történő felkészítése a felelős társadalmi szerepekre.²¹ A magyar nyelvben a felemás polgárosodás eredményeként a polgár szóhoz immanensen kevésbé kapcsolódik a közösségért felelős polgár tudata, hiszen a sajátos társadalomtörténeti fejlődésünknek köszönhetően a közösségért viselt felelősséget nagyobb mértékben a nemesi réteg képviselte a 20. század közepéig, és a ma használt állampolgári nevelés és ismeretek jelzős szerkezetekben az állampolgár szó a pártállami rendszerhez köthető sajátos politikai jelentéstartalommal is bír.²² Az állampolgár szó hallatán inkább egyfajta dogmatikus, az állam irányába igényeket megfogalmazó, de felé kötelességeket és felelősséget kevésbé vállaló személy jut eszünkbe.

A felelős polgárság dimenziói

Tanulmányunkban tehát javaslatot teszünk az állampolgári nevelés és ismeretek fogalomhasználat helyett a felelős polgárságra nevelés és ismeretek kifejezések meghonosítására a hazai szaknyelvben. A felelős polgár fogalma és az arra való iskolai felkészítés az alábbi dimenziókat foglalja magában.

A felelős polgári attitűd alapja a *felelős egyén*, aki tisztában van az emberi értékekkel, az emberi méltósággal, a társadalmi kohéziót megteremtő erkölcsi szabályokkal. A modern államok alapvető alkotmányos értéke az emberi méltóság, valamint az emberi jogok tisztelete. A mindenkor oktatási rendszernek nemcsak a tananyagában, hanem az intézmények szervezeti felépítésében és szervezeti kultúrájában is közvetítenie kell az alkotmányos jogok tiszteletét, valamint a szabályok betartását és betartatását, így a felelős polgárság egyéni dimenziója nemcsak a szűk értelemben vett tananyagon keresztül, hanem a szélesebb értelemben vett intézményi kultúrán, a rejtett tanterven keresztül is átadódik.

²¹ Scorza 2011; Keating 2014; Kennedy 2019.

²² Holle–Ványi 2022.

A felelős polgárt nemcsak az egyéni attitűdjei, hanem a közösségi értékrend, a *közösségi értékek tisztelete* is formálja. Az egyéni felelősség a közösséggel való folytonos interakciók mentén formálódik valódi, megszilárdult értékrenddé. Az egyéni szocializáció meghatározó állomásai a család, a helyi közösségek, a nemzeti hovatartozás mint közösségi élmény megélése, valamint annak tudatosítása. A közösségi élmény megélésének egyik jelentős terepét a család mellett az oktatási intézmények adják, hiszen a gyermekek az identitásuk kialakulása szempontjából fontos és hosszú időszakot töltenek el ezekben, így az oktatási rendszernek egy sajátos feladata az egyén közösséget érintő felelősségének tudatosítása az együttélés szabályainak betartásával, a közösségi értékek és értékrendszer direkt és indirekt átadásával és elmélyítésével.

Az egyéni és közösségi felelősség az alapja a felelős polgárság *kulturális dimenziójának*. Az anyanyelv ápolása mint közös kommunikációs alap, a közös kulturális örökség, a tradíciók, kulturális javak ismerete, valamint azok identitásmeghatározó szerepének tudatosítása adja ezen dimenzió tartalmi lényegét. Az oktatási rendszer, az intézmények ebben a tekintetben szintén kettős szerepben jelennek meg: egyrészt a helyi és nemzeti, az európai kulturális örökség ismerete és megőrzésének fontossága a mindenkor tananyag részét képezik, ugyanakkor az iskolák rejtett tantervi szerepe ebben a tekintetben is kiemelkedő. A helyi kulturális hagyaték megismertetése és élővé tétele, a nemzeti ünnepek megélése és a kulturális örökség egyéb értékeinek bemutatása és áthagyományozása a diákok számára meghatározó a felnőtt élet kulturális azonosságtudatának kialakításában.

A szilárd értékrendszerrel és közösségi identitással bíró egyén képes a *közéleti, politikai dimenzióban* is stabilan működni, felelős döntéseket hozni. Az oktatási intézmények szervezeti működésükkel és pedagógiai programjukkal ebben a tekintetben is példaadók. A szakirodalom kifejezetten hangsúlyosnak tartja a közéleti részvétel, a demokratikus normák iránti attitűdök formálódásában az iskolai légkört. Az iskola demokratikus működése, a pedagógusok, diákok, szülők közötti párbeszéd minősége, a döntéshozatali folyamatok nyitottsága, a nyitott osztálytermi légkör mind minták a közéleti, politikai szerepekhez.²³ Ugyanakkor ezen a területen különösen fontos a megfelelő tananyag

²³ Holle 2024; Jakab 2022.

és folyamatos támogatás a pedagógusok számára, különösen a hazai környezetben. Ahogyan fentebb volt már róla szó, a közéleti, politikai kérdések megvitatása és a felelős közéleti részvételi attitűdök kialakítása nehéz terep a pedagógusoknak. Ennek oka részben az a félreértés, hogy a közéleti, politikai témák beemelése a tananyagba a szűk értelemben vett pártpolitika megjelenítését jelenti az iskolában. A közéleti, politikai témák feldolgozhatók pártpolitikai tartalom és üzenetközvetítés nélkül, sőt, az ezekről való beszélgetések célja éppen az lenne, hogy felkészítse a diákokat a nézőpontok, vélemények sokszínűségének bemutatására, és kialakítson ezeken keresztül egy, az eltérő vélemények iránti nyitottságot és kritikai attitűdöt, amely a különböző álláspontok megvitatására ösztönöz. A kutatások²⁴ azonban azt mutatják, hogy a hazai pedagógusok ezt a területet, az ezekre való felkészítést látják a legnehezebbnek egyrészt felkészültségük, másrészt az esetleges szülői konfrontáció okán. Az állampolgári nevelés és ismeretek téma a hazai környezetben a történelem és állampolgári ismeretek műveltségi területhez kapcsolódik, így hagyományosan leginkább a történelem-tanárok feladata. A hazai tanárképzés azonban a rendszerváltás óta adós az e területre való felkészítéssel, a tanterveknek a felsőoktatásban is csak marginális részét képezi ez a téma, és a továbbképzésekben sem jelenik meg hangsúlyosan.²⁵ Ezenkívül a politikai témák még akár semleges megvitatását is nehezményezhetik a szülők, hasonló politikai szocializációs okokból, a magyar társadalomban természetesnek vett, „az iskola ne politizáljon” attitűdből fakadóan.

A fenti dimenziók a felelős, tudatos polgárrá nevelés hagyományos elemeinek tekinthetők a téma oktatási rendszerbe való beemelése óta a 20. század második felétől.²⁶ Az ezredforduló változásaira reflektálva a 2000-es években megjelentek azonban új dimenziók is, amelyek mára már szerves részét képezik a felelős polgári tudáskészletnek. Az Európai Unió 2006-os ajánlása²⁷ az egész életen át tartó tanulási stratégiák

²⁴ Dancs 2022; Holle 2024; Jakab 2022.

²⁵ Kaposi 2015. Valamint lásd e számban Dancs Katinka és Fülöp Márta tanulmányát.

²⁶ Csizmadia 2014.

²⁷ Az Európai Unió Hivatalos Lapja 2006: Az Európai Parlament és Tanács ajánlása (2006. december 18.) az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról (2006/962/EK). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962> (letöltve: 2026. 03. 04.)

részeként a hagyományos kompetenciákon túl (anyanyelvi kommunikáció, szociális és állampolgári kompetenciák, kulturális tudatosság) bevezeti a vállalkozói, valamint a digitális kompetenciát is. A fentieknek megfelelően a felelős állampolgár fogalmi dimenzióinak részét képezi a gazdasági, a gondoskodási és a tájékozottságra vonatkozó attitűdformálás.

A *gazdasági dimenzió* magában foglalja a kreativitást, az innovációs készséget, valamint azokat az alapvető gazdasági és vállalkozói ismereteket, amelyek szükségesek az egyén és a közösségek gazdasági fejlődésének megalapozásához, előmozdításához. Megjegyzendő, hogy a hazai pedagógustársadalom e téren is joggal érzi, hogy nem megfelelő a felkészültsége. A 2020-as Nemzeti alaptanterv beemelte a gazdasági ismereteket az állampolgári nevelés tananyagába, azonban a pedagógusok felkészítésének nem volt és ma sem része a gazdasági ismeretek. Ezen okból a pedagógusok még kevésbé érzik komfortosnak ezt a témát, mint a közéleti témákat, hiszen, ahogy mondják, ők „nem közgazdászok”.²⁸ Ugyanakkor az alapvető gazdasági ismeretek beemelése az iskolai tananyagba megalapozza a diákok tudatosságát a saját és közösségük egzisztenciális gyarapodása iránt, és ebben, tekintve, hogy a diákok szülei sem csak közgazdászok, az iskolának kitüntetett szerepe lehet. Releváns a kérdés, hogy ez valóban hagyományosan történelemtanári feladat-e, és hogyan, milyen kooperációban lehet ezt a kompetenciát a leghatékonyabban fejleszteni az iskolákban.

A 21. század egyik kiemelt témája a *jövőért érzett felelősség*, mind annak emberi, mind környezeti dimenzióját tekintve. A fenntarthatóság, a fenntartható fejlődés és az ebben való jártasság az oktatási rendszer minden szintjén megjelenő elvárás, a felelős polgári lét alapvető kompetenciája. Ebben a témában az iskolai szocializáció szintén meghatározó lehet nemcsak tananyag, hanem az intézményi szemlélet közvetítésével egyaránt. A tananyag szintjén a téma összetett, több ökoszisztéma átgondolását követeli meg mind a pedagógusoktól, mind az intézményektől. A tananyagon túli szemléletformálás, az esetleges pazarlás felismerése és kezelése az intézményben, a szelektív hulladékgyűjtés, a tudatos fogyasztói attitűdformálás biztosan nemcsak a tan-

²⁸ A szerzők több alkalommal a témáról gyakorló pedagógusokkal folytatott személyes beszélgetéseiből származó megfogalmazás.

anyag szintjén, hanem egyéni példamutatáson, valamint intézményi szabályozókon keresztül is megjelenik az oktatási folyamatban.

A végére maradt a napjainkban talán az egyik legnagyobb kihívást jelentő dimenzió, a tájékozottság, a felelős információfogyasztás és mérlegelés, a *digitális és médiatudatosság* területe. Az egyén életéért, döntéseieért felelősséget vállaló polgár alapvető kompetenciája kell, hogy legyen a digitális írástudás, a rendelkezésre álló eszközök hatékony használata, valamint a digitális médiatudatosság. A 21. század fejlődése egyértelműen arra mutat, hogy ezeken a területeken egyre fontosabb a felnövekvő generációk megfelelő felkészítésének biztosítása, amelyben nagy szerep hárul az oktatási intézményekre. A tudatos, a felnőtt léthez szükséges digitális eszköz-használat tekintetében nagyobb hangsúly esik a tudás és képességek kialakítására, figyelembe véve ebben a tekintetben az iskolák hátránykompenzáló szerepét. A médiatudatosság területének szorosan össze kell kapcsolódnia a felelős, közéleti témákban tudatos polgári attitűdök kialakításával, hiszen napjaink új fejlesztései, elsősorban a mesterséges intelligencia, a közösségi média-használat elterjedése, valamint a keresőmotorok által kialakított véleménybuborékok²⁹ minden korábbinál nagyobb tudatosságot és kritikai attitűdöt igényelnek a jövő generációjától. Ez összetársadalmi felelősség, amelyben az oktatási intézményeknek is kiemelkedő felelőssége van. Nem véletlen, ahogyan a tanulmány bevezetésében is utaltunk rá, hogy egyre több állam beveszi az iskolai tananyagba a médiatudatosság témáját, hiszen a különböző digitális befolyásolási technológiák, köztük hangsúlyosan a hamis tartalmak szélsőséges társadalmi veszélyeket hordozhatnak.

²⁹ Pariser 2011.

Egy digitális kutatás tanulságai³⁰

A felelős polgárság dimenzióinak elméleti meghatározását követően indokolt megvizsgálni, hogy ezek a kompetenciák milyen mértékben jelennek meg a fiatal generációk körében a digitális környezetben. Egy 2022 és 2024 között, több szakaszban végzett empirikus kutatás arra a kérdésre kereste a választ, hogy a digitális szocializáció miként befolyásolja a fiatalok állampolgári attitűdjeit, identitását és közösségi részvételét.³¹ A vizsgálat első fázisában a fiatalok digitális szocializációs mintázatait igyekeztünk feltárni kvalitatív módszerekkel. Az adatfelvétel két fő elemből állt:

- 18 félig strukturált mélyinterjú, amelyek különböző életkorú fiatalok (15–27 év) médiahasználati szokásait, identitáskonstrukcióját és közéleti attitűdjeit vizsgálták;
- 6 fókuszcsoportos vizsgálat, összesen 46 fő részvételével, korcsoportonként differenciált bontásban (15–18; 19–22; 23–27 év).

A kvalitatív adatokat tematikus kódolás módszerével elemeztük, különös tekintettel az információforrásokra, a médiahasználati motivációkra, valamint az identitás- és közösségértelmezésekre. A kvalitatív eredményekre építve került sor a kutatás második szakaszában a kvantitatív adatfelvételre, amely két, egymást kiegészítő mintán történt.

Elsőként több, egyetemi hallgatók körében végzett online kérdőíves vizsgálat (n = 230) valósult meg. A kérdőíves felmérés célja a fiatal felnőtt, egyetemi korosztály digitális médiahasználati, a nemzeti és kulturális emlékezeti mintázatainak, valamint állampolgári attitűdjeinek feltérképezése volt. Az adatfelvétel online platformon (Forms) történt, nem valószínűségi mintavételi eljárással, ugyanakkor a minta heterogenitása lehetővé tette a releváns tendenciák azonosítását. Második lépcsőben következett egy országos reprezentatív jellegű kérdőíves vizsgálat (n = 800), amely lehetővé tette a korábbi eredmények validálását és általánosíthatóságának vizsgálatát. A kérdőív strukturálisan

³⁰ A tanulmány ezen része Balatoni Monika *Az állam, a nemzeti ünnepek és szimbólumok szerepe a nemzeti identitás, önreprezentáció alakításában. Az ezredforduló utáni generációk emlékezete* című disszertációjára épül, beépíti annak eredményeit. Bővebben lásd: Balatoni 2025.

³¹ Balatoni 2025.

illeszkedett az egyetemi mintán alkalmazott mérőeszközhöz, így biztosítva az összehasonlíthatóságot.

Az eredmények azt mutatják, hogy a digitális térben zajló szocializáció nem egyszerűen kiegészíti, hanem részben felülírja a klasszikus szocializációs mintázatokat. A válaszadók jelentős része a közéleti, társadalmi és kulturális információk elsődleges forrásaként a közösségi médiát jelölte meg, miközben a családi és iskolai közvetítés szerepe relatíve csökkent. Ez az eredmény összhangban áll a nemzetközi kutatásokkal, amelyek szerint a fiatalok politikai és társadalmi orientációja egyre inkább a hálózati kommunikációs terekben formálódik.³²

A kutatás egyik lényegi megállapítása, hogy a digitális térben való aktív jelenlét nem feltétlenül jár együtt a felelős állampolgári attitűdök erősödésével. Bár a fiatalok magas szintű technológiai kompetenciával rendelkeznek, ez nem párosul automatikusan kritikai médiaműveltséggel vagy reflektív gondolkodással.³³ A válaszok alapján kirajzolódik egy olyan jelenség, amely a szakirodalomban „kompetenciaparadoxonként” írható le: a digitális eszközök magabiztos használata mellett gyakran hiányzik az információk értelmezésének és kontextualizálásának képessége.³⁴

A fókuszcsoportos vizsgálatok különösen érzékenyen mutattak rá arra, hogy a fiatalok számára a digitális térben megélt közösségi jelenlét sok esetben az önreprezentáció és a társas elfogadottság eszközeké válik, nem pedig a közösségi felelősségvállalás terepévé. A „lájkalapú visszacsatolás” és az algoritmusok által preferált tartalmak dominanciája olyan viselkedési mintákat erősít, amelyek az azonnali visszajelzésre és az érzelmi reakciókra épülnek, miközben háttérbe szorítják a deliberatív, reflektív részvételt.³⁵

A kvantitatív adatok tovább árnyalják ezt a képet: a megkérdezettek jelentős része ugyan fontosnak tartja a közéleti tájékozottságot, azonban saját médiahasználati gyakorlatában elsősorban szórakoztató és rövid formátumú tartalmak dominálnak. Ez a kettősség – a deklarált értékek és a tényleges gyakorlat közötti eltérés – rámutat arra, hogy

³² Castells 2010; Bennett–Seegerberg 2013.

³³ Balatoni 2025, 196.

³⁴ Livingstone et al. 2020.

³⁵ Sunstein 2017; Van Dijck et al. 2018.

a felelős polgári attitűdök kialakulása nem pusztán ismeretátadás kérdése, hanem mélyebb szocializációs és kulturális folyamatok eredménye.

Összességében a kutatás eredményei megerősítik, hogy a digitális szocializáció jelenlegi formájában nem biztosítja automatikusan a felelős polgárság kialakulásához szükséges kompetenciákat. Sőt, bizonyos esetekben kifejezetten erősíti azokat a tendenciákat – például az információs buborékok kialakulását, az érzelmi polarizációt vagy a felszínes információfeldolgozást –, amelyek gyengíthetik a demokratikus részvétel minőségét.³⁶

Ebből következően az oktatási rendszer szerepe felértékelődik: nem elegendő a digitális eszköz-használat technikai szintű oktatása, hanem szükséges a kritikai, etikai és közösségi dimenziók tudatos fejlesztése. A felelős polgárságra nevelés ebben az értelemben nem választható el a digitális állampolgári attitűdök fejlesztésétől, hanem annak integráns részévé kell, hogy váljon. Így az iskola – a családdal és a tágabb társadalmi környezettel együttműködve – kulcsszerepet játszhat abban, hogy a fiatalok ne csupán felhasználói, hanem reflektív és felelős alakítói legyenek a digitális nyilvánosságnak.

A felelős polgárság fejlesztéseinek feladatai a digitális környezetben

Mindez elvezet ahhoz, hogy a felelős polgárság hagyományos dimenzióit – egyéni, közösségi, kulturális és politikai – a digitális környezetben új elvárásokkal is kiegészítsük.

A digitális térben:

- az egyéni felelősség kiegészül az online viselkedés következményeivel,
- a közösségi részvétel új, hálózati formákat ölt,
- a kulturális identitás fragmentáltabbá válik,
- a politikai részvétel pedig gyakran szimbolikus vagy performatív jellegű.

³⁶ Pariser 2011.

Az empirikus eredmények alapján egyértelmű, hogy a digitális szocializáció jelenlegi formája nem biztosítja automatikusan a felelős polgárság kialakulásához szükséges kompetenciákat. Ez különösen az oktatási rendszer szempontjából jelent kihívást. Az iskolák – strukturális okokból – lassabban reagálnak a digitális környezet változásaira, miközben a fiatalok szocializációja már nagyrészt ebben a térben zajlik. Ez a diszkrepancia hozzájárulhat az állampolgári nevelés „láthatatlanná válásához” a köznevelési gyakorlatban.

A kutatás eredményei alapján indokolt a digitális állampolgárság integrálása a felelős polgárságra nevelés keretébe, különös tekintettel:

- a kritikai médiaműveltség fejlesztésére,
- az algoritmikus működés megértésére,
- valamint az etikai és közösségi dimenziók erősítésére.

Az elméleti keretek és az empirikus eredmények együttes értelmezése alapján megállapítható, hogy napjainkban az állampolgári nevelés nem értelmezhető a digitális enkulturáció figyelembevétele nélkül. A jövő pedagógiai feladata ezért nem a digitális tér korlátozása, hanem annak értelmezése, keretezése és értékalapú integrálása a nevelési folyamatba. A felelős állampolgár nevelése a 21. században egyben a felelős digitális állampolgár nevelését is jelenti.

Összegzés

Tanulmányunk két, egymással szoros kapcsolatban levő téma köré épül: egyrészt egy új fogalom bevezetését javasolja az állampolgári nevelés helyett a hazai szóhasználatba, amely nemcsak egy modernebb felfogást tükröz, hanem első lépcsőfoka lehet egy személtváltásnak a hazai (a gyakorlatban tulajdonképpen nem létező) állampolgári nevelés területén. Az új fogalompár, a felelős polgár és a felelős polgárságra nevelés kiszabadítja a nevelés ezen sajátos területét a paternalista „állam-állami-felülről jövő” felfogás csapdahelyzetéből, valamint annak félreértelmezett szűk értelemben vett politikához kötöttségétől.

A felelős polgár értelmezésünkben tisztában van és tiszteli az alapvető emberi értékeket, normákat, ugyanakkor társas lény is, különböző közösségi identitásokkal is rendelkezik, és megérti ezek fontosságát

a társadalomban. Ehhez szorosan kapcsolódóan tiszteli a közösségi értékeket és ápolja a hagyományokat. Közéleti szerepében tisztában van az alapvető jogaival és kötelességeivel, elfogadja és követi a demokratikus normákat, nyitott a közéleti ügyekben való részvételre, mások véleményét tiszteletben tartva. A felelős polgári lét fontos összetevői a gazdasági tudatosság és a gondoskodás, valamint válaszolva a 21. század kihívásaira, a digitális tudatosság.

Írásunk második felében arra kívántuk felhívni a figyelmet egy empirikus kutatás tapasztalatai alapján, hogy a digitális kor kihívásaira az oktatási rendszernek mihamarabb válaszolnia kell, mivel a felnövekvő generációk egyre több időt töltenek a digitális felületeken, nem ismerve és nem felismerve annak árnyoldalait. A digitalizáció nem megállítható, és a mindenkori oktatási rendszernek felelőssége van a felelős polgári attitűdök minden dimenziójának formálásában, biztosítandó a békés társadalmi együttélést. A digitális enkulturáció nem értelmezhető spontán folyamatként, hanem tudatos pedagógiai beavatkozást igényel. A fiatalok digitális jelenléte önmagában nem garantálja a demokratikus részvétel minőségét; ehhez szükséges a reflektív gondolkodás, az értékalapú döntéshozatal és a közösségi felelősség fejlesztése. A felelős polgárságra nevelés így a 21. században csak akkor lehet eredményes, ha képes integrálni a digitális környezet sajátosságait, és azokat pedagógiaiilag értelmezett tanulási keretbe helyezi.

Irodalom

- Assmann, J. 2013: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Az Európai Unió Hivatalos Lapja 2006: Az európai parlament és a tanács ajánlása (2006. december 18.) az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról (2006/962/EK). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962> (letöltve: 2026. 03. 04.)
- Balatoni, M. 2025: *Az állam, a nemzeti ünnepek és szimbólumok szerepe a nemzeti identitás, önreprezentáció alakításában. Az ezredforduló utáni generációk emlékezte*. Doktori disszertáció. Nemzeti Közszerológiai Egyetem Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, Budapest, kézirat. https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/108629/balatoni_monika_doktori_ertekezes.pdf?sequence=11&isAllowed=y (letöltve: 2026. 03. 04.)

- Balatoni, M. 2025: Az új média hatása a fiatalok ismereteire és állampolgári attitűdjére. In Hanák, Zs. et al. (szerk.) *Az oktatás időszerű narratívumai*. Debrecen–Eger, HERA Könyvek XII., 193–201.
- Bennett, W. L. – Segerberg, A. 2013: *The logic of connective action*. Cambridge University Press.
- Cass R., Sunstein 2017: *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton University Press, 328.
- Castells, M. 2010: *The rise of the network society*. Wiley-Blackwell.
- Crick, B. 1998: *Társadalomismeret oktatás és a demokráciára nevelés az oktatásban. Az angol oktatási kormányzat társadalomismereti tanácsadó-testületének jelentése 1998*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet. <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/europai-dimenzio/tarsadalomismeret> (letöltve: 2026. 01. 16.)
- Csákó, M. 2009: Demokráciára nevelés az iskolában. In Somlai P. – Surányi B. – Tardos R. – Vásárhelyi M. (szerk.) *Látás-víszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára*. Budapest, Pallas Kiadó, 155–188.
- Csizmadia, E. 2014: Demokráciában nevelni? A liberális demokrácia és a politikai nevelés. In Csizmadia, E. (szerk.) *Miért „alaptalan” a magyar demokrácia? Pártok, konfliktusok, társadalmi kohézió és állampolgári nevelés*. Gondolat Kiadó, Budapest. 222–236.
- Dancs, K. 2022: Pedagógusok vélekedése az állampolgári nevelés céljairól. In Katteín-Pornói, R. – Mrázik, J. – Pogátsnik, M. (szerk.) *Tanuló társadalom: Oktatáskutatás járvány idején*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Magyar Nevelés- és Oktatáskutatók Egyesülete (HERA), 163–172.
- Euronews 2026: Évtizedek médiaértés oktatása után Finnország felkészíti diákjait az MI-deepfake-ek felismerésére. *euronews.com*, 2026. 01. 05. <https://hu.euronews.com/next/2026/01/05/evtizedek-mediaertes-oktatasa-utan-finnország-felkészíti-diákjait-az-mi-deepfake-ek-felism> (letöltve: 2026. 03. 04.)
- Farkas, O. 2010: *Demokratikus állampolgárságra nevelés. Pedagógiai folyamatok és módszerek*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- Holle, A. – Ványi, É. 2022: Helyzetkép a hazai iskolai állampolgári nevelésről. Kontextus, kudarcok, kutatási irányok és kihívások. *Politikatudományi Szemle*, 31. évfolyam, 3, 7–33.
- Holle, A. 2024: *Az állampolgári nevelés nyomában: Elméletek, politikai szándékok és elitgimnáziumi perspektívák*. Doktori disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola.
- Jakab, Gy. 2020: A közvetlen állampolgári nevelés hazai hagyományairól. *Történelemtanítás: Online történelemdidaktikai folyóirat* (LV.) Új folyam XI. – 2020. 1–2. szám. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2020/05/jakab-gyorgy-a-koztvetlen-allampolgari-nevelés-hazai-hagyományairol-11-01-07/> (letöltve: 2026. 03. 04.)
- Jakab, Gy. 2022: *Demokrácia demokraták nélkül? Oktatási reform és állampolgári nevelés*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör Kft.
- Kaposi, J. 2015: Állampolgárságra, demokráciára nevelés. *Történelemtanítás: Online történelemdidaktikai folyóirat*, 3–4. (L.) Új folyam VI. – 2015. 3–4. szám. <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/02/kaposi-jozsef-allampolgarsagra-demokraciara-nevelés-06-03-02/> (letöltve: 2026. 03. 04.)
- Keating, A. 2014: *Education for Citizenship in Europe*. London, Palgrave Macmillan UK.
- Kennedy, Kerry J. 2019: *Civic and Citizenship Education in Volatile Times. Preparing Students for Citizenship in the 21st Century*. Singapore, Springer.

- Livingstone, S. – Stoilova, M. – Kelly, A. 2020: *EU Kids Online 2020*. London School of Economics.
- Nemzeti Jogszabálytár: 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról. <https://njt.hu/jogszabaly/2012-110-20-22> (letöltve: 2026. 03. 04.)
- Oktatási Hivatal: *Kerettanterv az általános iskola 5–8. évfolyama számára*. https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_alt_isk_5_8 (letöltve: 2026. 03. 04.)
- Oktatási Hivatal: *Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára*. https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf (letöltve: 2026. 03. 04.)
- Pariser, E. 2011: *The filter bubble*. Penguin.
- Scorza, J. 2011: Civic Education. In Kurian, G. (szerk.) *The Encyclopedia of Political Science*. Washington, D. C., CQ Press, 231–232.
- Szabó, I. 2009: *Nemzet és szocializáció: a politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon, 1867-2006*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Van Dijck, José – Poell, Thomas – De Waal, Martijn 2018: *The Platform Society*. New York, Oxford Academic. Online ed. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190889760.001.0001>